

**ДЕРЛИЦЯ
А. Ю.,**
кандидат економічних наук

НЕРІВНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ: ДІАЛЕКТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ І СПРАВЕДЛИВОСТІ

Розглянуто концептуальні зв'язки між трьома параметрами функціонування суспільства – економічною ефективністю, справедливістю міжіндивідуального розподілу доходів і характером політичного устрою в державі. На основі теоретичних положень і вивчення світового досвіду зроблено спробу визначити тенденції та перспективи вітчизняних реформ і визначити головні перешкоди на шляху до розв'язання проблеми розшарування населення за доходами в Україні.

Conceptual correlations between three parameters of society functioning (economic effectiveness, justice of interpersonal income distribution and the character of state political system) are considered in the article. On the basis of the learned theoretical principles and having studied world experience, there is the attempt of the finding out tendencies and perspectives of national reforms and development the ways of population diversity problem solving by incomes in Ukraine.

Трансформаційні перетворення в Україні, безперечно, можна охарактеризувати як кардинальні зміни суспільного порядку, що не обійшли стороною жодного аспекту життя людини та держави. За цей час відбулися суттєві кількісні та якісні зрушення в економічних і соціальних сферах, громадській свідомості, політичній організації та роботі суспільних інститутів. Не всі досягнення сьогодення можна вважати позитивними. Поряд зі значними кроками на шляху до становлення ринку та розбудови демократії вітчизняний досвід свідчить про існування багатьох проблем і специфічних

рис, що окреслюють особливість вітчизняного вектора розвитку. На фоні загальних оптимістичних прогнозів вони становлять перепони, які нашттовхують на невтішні висновки, залишаючи безоднозначних відповідей запитання щодо перспектив подальшого соціально-економічного розвитку України.

Без сумніву, нині однією з найбільш соціально болючих та економічно актуальних проблем є проблема бідності. Можна стверджувати, що за незначний період в нашій державі радикально змінилася модель міжіндивідуального розподілу доходів. Це знайшло прояв у суттєвому

розшаруванні населення за рівнем достатку, яке поступово досягає загрозливих для нації та її економічної безпеки масштабів. Диференціація доходів населення, зокрема, проблема бідності, закономірно вважають нині головною перешкодою, гальмом розвитку цивілізації, негативним явищем світового масштабу. Ці процеси, на наш погляд, ще й досі не отримали належного пояснення та суспільно-політичної оцінки на загальнодержавному рівні.

Окреслена проблема є достойною метою не лише для прагматичних реформаторських звершень, а й становить особливо привабливий напрямок для спрямування інтелектуальних зусиль науковців. На даний час, з одного боку, за даними офіційної статистики, наявні суттєві темпи економічного зростання, з іншого – вони не підкріплюються поліпшення соціальних параметрів. Навпаки, від моменту здобуття Україною незалежності спостерігається тенденція до поглиблення соціального розшарування населення. Це свідчить про істотні *розподільчі недоліки та проблеми* в економіці, змушує активізувати зусилля представників фінансової науки для пояснення вітчизняного феномена симбіозу пропорцій економічного зростання та міжіндивідуального розподілу доходів.

Дослідження того, як темпи економічного розвитку поєднуються з розподільчими параметрами, є актуальним і дуже ємним завданням наукових пошуків. Ця проблема перебуває у сфері діалектики *ефективності та соціальної справедливості* – дилеми, яка навіть на теоретичному рівні рідко об'єктивно та раціонально розв'язується, адже для її вирішення необхідне врахування багатьох чинників економічного, суспільно-політичного та соціального характеру: ефективності роботи ринкового механізму, ролі державних фінансів у перерозподілі

доходів, демографічної ситуації, здатності політичних інститутів суспільства виявити та реалізувати інтереси найменш захищених категорій населення тощо. Зв'язок таких явищ, як ефективність економіки, політична організація суспільства та розподільчі пропорції, є сьогодні недостатньо вивченим і на рівні світової економічної науки, що зазначає один із визнаних її авторитетів Дж. Стігліц (США): “Ми тільки починаємо розуміти взаємозв'язки між демократизацією, нерівністю, охороною навколишнього середовища та економічним зростанням” [1, 31]. Ця проблематика лише починає привертати увагу вітчизняних дослідників [2; 3; 4], однак інтенсивно розробляється вченими на Заході.

На відміну від існуючих досліджень, у цій статті ми спробуємо розглянути концептуальні зв'язки між трьома параметрами функціонування суспільного організму – економічною ефективністю, справедливістю розподілу доходів і характером політичного устрою в державі. Вихідна гіпотеза полягає у твердженні про можливість існування лише певних закономірних комбінацій поєднання названих перемінних. Для її доведення головну увагу спрямуємо на ознайомлення з окремими теоретичними положеннями, вивчення певних сторін світового досвіду в сфері діалектики економічної ефективності та міжіндивідуального розподілу доходів, визначення тенденцій і перспектив вітчизняних реформ й пояснення головних перешкод на шляху до розв'язання в Україні проблеми розшарування населення за доходами.

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ

Західна економічна наука розглядає проблему нерівності та бідності як один із фрагментів властивих ринку неефективностей (market failure). Теоретичні підходи до діалектики категорій “ефек-

тивність” і “справедливість” розвинути нормативною економікою добробуту (welfare economics). Доцільно також розглянути вихідні положення концепції алокації ресурсів – мікроекономічного вчення про природу ринкової ефективності.

Ринок виступає глобальною системою обміну, однак не менш справедливо, що він є складним механізмом алокації ресурсів і розподілу доходів. Саме від якості виконання цих функцій залежить ефективність економіки. Лише оптимальне первинне розміщення ресурсів за напрямками подальшого застосування (що й становить зміст поняття “алокція”), гарантує отримання максимально можливої вигоди від їх використання. Отже, головною умовою економічної ефективності є така алокація ресурсів за необхідними напрямками, котра в майбутньому забезпечує виробництво в кількісних і якісних параметрах, які відповідають наявним потребам. Перша фундаментальна теорема економіки добробуту твердить, що доки виробники та споживачі діють у середовищі досконалої конкуренції (при виконанні певних додаткових вимог), доти ринок забезпечуватиме Парето-ефективну алокацію ресурсів¹. За таких умов економіка досягатиме кривої виробничих можливостей – максимального рівня постачання товарів при наявних ресурсах. Парето-ефективність характеризується важливою умовою: неможливістю подальшого поліпшення становища одного учасника економічної взаємодії без зниження корисності іншого.

Друга фундаментальна теорема економіки добробуту стверджує, що досягнення Парето-ефективності не гарантує рівномірного та справедливого розподілу доходів між індивідами, а “тільки вказує

на те, що неможливо поліпшити становище одного, не завдаючи шкоди іншому, що економіка розташована на своїй кривій утилітарних можливостей” [6, 95]. Якщо ж встановлюється певний механізм міжіндивідуального *перерозподілу* доходів, це зумовлює недоліки алокації ресурсів, що в подальшому веде до падіння ефективності системи, адже застосування перерозподільчих механізмів спричиняє послаблення стимулів до трудових зусиль: оподаткування – в їхнього платника, трансферти – з боку реципієнта. Загалом же, на думку Ш. Планкарта, “зниження рівня національного доходу немовби виступає як “ціна” за встановлення справедливості” [7, 101]. Як бачимо, науковий аналіз пропонує категоричні висновки щодо взаємодії ринкової ефективності а соціальної справедливості. На теоретичному рівні взаємодія категорій “ефективність” і “справедливість” є методологічною дилемою, яку в прямому розумінні правомірно характеризувати виразом “ефективність проти рівності”.

АНАЛІЗ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Дослідимо, наскільки підтверджуються ці теоретичні висновки реаліями економічних процесів у різних країнах світу. Для цього скористаємося статистичними даними Світового банку (World Development Indicators 2004) [8]. За критерій ефективності економіки країни, на наш погляд, найкраще обрати рівень ВВП на душу населення. Для дослідження рівності й справедливості розподілу доходів у суспільстві необхідно провести аналіз міжіндивідуального розподілу доходів. Об’єктивне уявлення при міждержавних порівняннях розподілу доходів/витрат серед домогосподарств дає відомий показник Джині. Нагадаємо, що він розраховується з використанням кривої Лоренца і кількісно відображає подвоєну площу між її кривою та діагоналлю [6, 338–339]. Цей показник може набувати

¹ Названо на честь Вільфредо Парето – розробника критеріїв ринкової ефективності.

значення від 0 до 100; при цьому 0 є екстремумом, який свідчить про повну рівність розподілу доходів, а зростання показника говорить про поглиблення диференціації.

Для аналізу ми виокремили чотири групи держав, що вирізняються пропорціями міжіндивідуального розподілу доходів, рівнем економічного розвитку та політичним устроєм:

1) високорозвинені країни, рівень ВВП на душу населення в яких перевищує 10 тис. дол. США (до цієї групи ввійшла 22 найбільш розвинуті країни світу);

2) країни з рівнем ВВП на душу населення від 2 до 10 тис. дол. США;

3) малорозвинені країни з рівнем ВВП на душу населення менше 2 тис. дол.

4) держави колишнього соціалістичного табору, в т. ч. новостворені після розпаду СРСР (незалежно від показника ефективності економіки). Країнам цієї групи

властиві риси перехідного періоду: розбудова ринкової економіки, ефективність якої все ще далека від досягнень країн першої групи (лише в одному випадку рівень ВВП на душу населення перевищує 10 тис. дол. США), політичні перетворення на шляху до становлення демократії.

Дані щодо показника Джині та ВВП на душу населення в країнах першої групи наведено в табл. 1.

Як видно із рисунка 1, побудованого на основі даних табл. 1, спостерігається значна кореляція рівномірності розподілу доходів і рівня ефективності економіки. Загалом в умовах меншого розшарування населення можна відзначити вищі показники ВВП на душу населення. Лише у двох випадках отримано результати, що не відповідають загальній тенденції. Особливе місце займають США: в цій країні з усієї першої групи показник Джині

Таблиця 1

Показник Джині та ВВП на душу населення у високорозвинених державах*

Країна	ВВП на душу населення (тис. дол. США)	Показник Джині
Австралія	19,53	35,2
Австрія	23,86	30,0
Бельгія	22,94	25,0
Великобританія	25,51	36,0
Греція	11,66	35,4
Данія	30,26	24,7
Ізраїль	16,02	35,5
Ірландія	23,03	35,9
Іспанія	14,58	32,5
Італія	19,08	36,0
Канада	22,39	33,1
Нідерланди	23,39	32,6
Німеччина	22,74	28,3
Нова Зеландія	13,26	36,2
Норвегія	38,73	25,8
Португалія	10,72	38,5
США	35,40	40,8
Фінляндія	23,89	26,9
Франція	22,24	32,7
Швейцарія	36,17	33,1
Швеція	25,97	25,0
Японія	34,01	24,9

* Джерело: Internet: <http://worldbank.org>

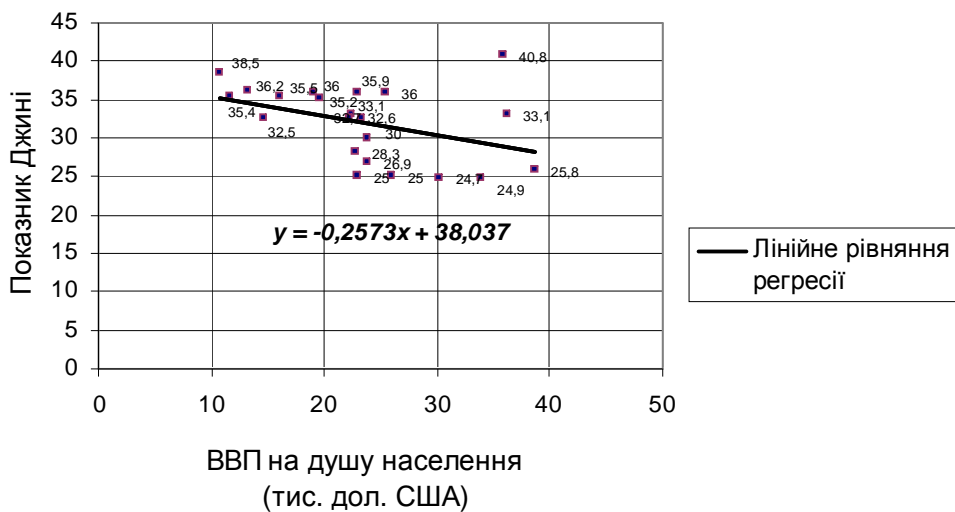

Рис. 1. Кореляція показника Джині та ВВП на душу населення у державах першої групи

перевищує 40, при цьому має місце один із найвищих рівнів ВВП на душу населення – 35,4 тис. дол США. Подібну ситуацію маємо стосовно Швейцарії, де високий рівень створюваних доходів на душу населення поєднується з порівняно великими значеннями показника Джині (36,17 і 33,1 відповідно). Лінійне рівняння регресії, побудоване на основі даних цієї групи можна подати функцією:

$y = -0,2573x + 38,037$ (а без США та Швейцарії $y = -0,4938x + 42,468$).

Для другої групи країн дані наведено в табл. 2. Тут очевидний значно більший ступінь розшарування суспільства. Показник Джині вищий 40 (за винятком Ямайки), переважно сягає 50–55. Рис. 2 наочно відображає характер зв'язку досліджуваних перемінних для цих країн (поряд із країнами першої групи).

Серед найменш розвинутих держав – третя група – показник Джині знаходиться в широкому діапазоні від 30 до 70; жодної закономірності тут не спостерігається. Зазначимо, що для багатьох із цих найбільш розвинутих суспільств характерний

рівномірний розподіл серед мешканців на рівні 30–40, тоді як у країнах другої групи такі соціальні параметри не спостерігаються.

Особливий об'єкт – країни колишнього соціалістичного табору. В табл. 3 подано дані про показник Джині в 1992–1993 р., тобто практично на початковому етапі суспільно-політичних та економічних перетворень, а також на межі ХХ–ХХІ ст. Як бачимо, на початку 1990-х р. цей показник знаходився переважно у межах 25–30, що загалом відповідає ситуації у першій групі. Це пояснюється збереженням рис розподілу доходів, властивих плановому господарству, але рівень ВВП на душу населення є значно нижчим – переважно 1–4 тис. дол. США.

Як не дивно, у переважній більшості випадків не допустили істотного зростання розшарування населення за доходами, а, навпаки, дещо знизили його саме ті держави, котрі мали найбільші економічні досягнення та забезпечили на зламі тисячоліть найвищий у групі рівень ВВП на душу населення. Це стосується

Таблиця 2

Показник Джині та ВВП на душу населення у державах другої групи*

Країна	ВВП на душу населення (тис. дол. США)	Показник Джині
Аргентина	4,22	52,2
Ботсвана	3,01	63,0
Бразилія	2,83	59,1
Венесуела	4,08	49,1
Сальвадор	2,11	53,2
Коста-Ріка	4,07	46,5
Малайзія	3,54	49,2
Мексика	5,92	54,6
Панама	4,02	56,4
ПАР	2,50	59,3
Перу	2,02	49,8
Таїланд	2,00	43,2
Туреччина	2,49	40,0
Уругвай	4,34	44,6
Чилі	4,25	57,1
Ямайка	2,69	37,9

*Джерело: Internet: <http://worldbank.org>

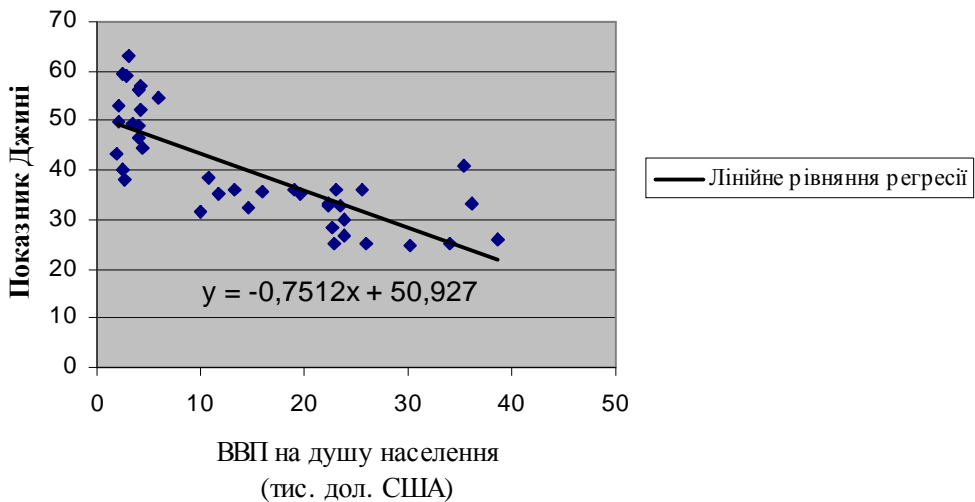

Рис. 2. Показник Джині та ВВП на душу населення у державах першої та другої груп

Угорщини, Чехії, Словенії, Естонії, Литви. Лише у Польщі та Латвії було певне поглиблення диференціації, однак дані стосуються 1996 та 1999 р., що може не відповідати стану справ у ближчий до наших днів період. Натомість у державах, які характеризуються набагато скромнішими економічними досягненнями, переваж-

но в республіках колишнього СРСР, у т. ч. Україні, сталося погіршення ситуації міжіндивідуального розподілу доходів.

Перед тим, як робити остаточні висновки з досліджуваних статистичних матеріалів, потрібно дати кілька пояснень і застережень. Загалом категоричність висновків є дуже обмеженою. Це пояс-

Таблиця 3

Показник Джині та ВВП на душу населення у державах четвертої групи*

Держава	Показник Джині	Рік	Показник Джині	Рік	ВВП на душу населення (2002 р.)
Білорусія	21,6	1993	30,4	2000	1,36
Болгарія	30,8	1992	31,9	2001	1,77
Естонія	39,5	1993	37,2	2000	4,19
Казахстан	32,7	1993	31,3	2001	1,52
Киргизія	35,3	1993	29,0	2001	0,29
Латвія	27,0	1993	32,4	1996	3,48
Литва	33,6	1993	31,9	2000	3,79
Молдова	34,4	1992	36,2	2001	0,46
Польща	27,2	1992	31,6	1999	4,57
Росія	31,0	1993	45,6	2000	2,13
Румунія	25,5	1992	30,3	2000	1,87
Словенія	29,2	1993	28,4	1999	10,37
Угорщина	27,9	1993	24,4	1999	5,29
Україна	25,7	1992	29,0	1999	0,78
Чехія	26,6	1993	25,4	1996	5,48

* Джерело: Internet: <http://worldbank.org>

нюється характером поданої інформації та особливістю застосованої бази дослідження. Хоча групування держав за рівнем ВВП у всіх групах подано з використанням даних 2002 р., інформація щодо показника Джині стосується в окремих державах різних років. У переважній більшості – це 1999–2000 рр. В окремих випадках дані стосуються й початку 1990-х рр. Залежно від країни при розрахунку показника Джині національна статистика застосовувала також різні методики оцінки, орієнтовані або на доходи, або ж на споживчі витрати домогосподарств. Відсутність повністю порівнюваної аналітичної бази характерне для подібних міждержавних зіставлень. Усе це значно обмежує можливості

аналізу, й перешкоджає об'єктивності його результатів.

Однак потрібно відзначити одну важливу рису, властиву пропорціям розподілу доходів у державах зі стабільністю в економічному розвитку та політичних умовах. Тут традиційність суспільно-політичних інститутів та економічного порядку супроводжується високою стійкістю розподільчих параметрів. Кількісні та якісні зміни в структурі економіки протягом десятиліть не ведуть, як не дивно, до суттєвих зрушень у розподілі доходів серед населення. Дані про розподіл доходів серед сімей США протягом вибраних років наведено в табл. 4. Як бачимо, за період близький половині століття, пропорції залишилися практично без змін, тому для

Таблиця 4

Розподіл доходів серед домогосподарств у США за окремими роками

Рік	20% найбідніших	Друга 1/5 населення	Третя 1/5 населення	Четверта 1/5 населення	20% найбагатших
1947	5	11,9	17	23,1	43
1967	4	11,1	17,6	24,6	42,7
1974	4,4	10,6	17	24,5	43,5
1984	4,7	11	17	24,4	42,9
1994	4,8	10,5	16	23,5	45,2

держав першої групи не долік застарілої інформації не надто перешкоджає формуванню уявлення про певні тенденції.

Менша стабільність пропорцій міжіндивідуального розподілу характерна для країн другої групи. Про це свідчать дані Бразилії, в якій показник Джині змінився з 50 у 1960 р. до 60 в 1995 р. При цьому ВВП на душу населення зріс із 1 тис. дол. США в 1960 р. до 4,7 тис. дол. США в 1997 р. [12, 149]. Можна стверджувати, що цій країні властивий традиційно нерівномірний розподіл доходів. Найбільш динамічні зміни, очевидно, характерні для суспільств, що перебувають на етапі політичних і соціально-економічних трансформацій.

Незважаючи на наявність багатьох обмежень, можна відзначити чіткі тенденції та однозначні закономірності.

1. Ефективність економічної системи (країни першої групи) характеризується справедливими розподільчими пропорціями. При цьому потрібно зазначити, що всім країнам цієї групи властиві стійкі й традиційно демократичні принципи політичної організації. Це підтверджує тезу про зв'язок ефективності економіки та сутнісної характеристики державних інститутів. Як вказує світовий досвід, демократичність політичної системи є *необхідною умовою* досягнення високого рівня розвитку господарства.

2. У державах другої групи нерівномірність розподілу доходів є дуже великою: мінімальні показники Джині тут перевищують його максимальні величини в країнах першої групи, при цьому рівень ефективності економіки набагато нижчий. Стосовно політичних обставин більшості держав другої групи можна стверджувати, що вони поступаються тривалістю досвіду й досконалістю умов демократії країнам першої групи. У цьому аспекті можна зробити висновок про *недостатність формальної наявності демократичних*

інститутів для забезпечення ефективності економіки, що вимагає виділення тієї їх якісної характеристики, котра гарантує успіх, який демонструють держави першої групи.

3. Найменший рівень економічної ефективності спостерігається у державах, де політичні умови взагалі далекі від ідеалів правового суспільства.

4. На фоні відносної стабільності пропорцій міжіндивідуального розподілу доходів у країнах першої та другої груп дуже динамічно змінюються вони у тих державах, які перебувають на етапі суспільно-політичних та економічних трансформацій (постсоціалістичні країни). Однак і тут спостерігається зв'язок між ефективністю економіки та справедливістю розподілу доходів.

Отже, загалом можна говорити про наявність вагомих аргументів на підтвердження висунутої гіпотези щодо існування певних закономірних комбінацій поєднання досліджуваних перемінних. Їх зв'язок у переважній більшості випадків має дуже категоричний вигляд: "ефективність + рівність + гарантування політичних свобод" або "значне розшарування населення за доходами + недемократичність правління + низька ефективність економіки". Традиційність демократії іде пліч-о-пліч із високою ефективністю економіки, а відсутність умов правового суспільства межує з відсталістю. Нерозвинутій економіці загалом властива більша диференціація доходів.

СПРОБИ ПОЯСНЕННЯ СИТУАЦІЇ

Якою ж є логіка та причинність такого роду зв'язків? При використанні показника Джині треба враховувати деякі аспекти. Головна особливість у тому, що наведені цифри стосуються як ринкового розподілу доходів серед населення, так і частково відображають перерозподільчу роль держави. В їх основу покладено доподаткові доходи, хоча включено й державні

виплати (переважно у грошовій формі). Тому можна говорити, що наведені дані більшою мірою характеризують умови ринкового розподілу доходів, пом'якшеного державною підтримкою перерозподільчими інструментами державних фінансів.

Спробуємо на теоретичному рівні пояснити отримані результати, розглянувши чинники – складові проблеми нерівномірного міжіндивідуального розподілу доходів.

Розподіл доходів ринком. Ключовими джерелами формування доходів індивіда є трудові доходи та доходи від власності. Відомо, що частка трудових доходів у ВВП розвинутих держав сягає приблизно 2/3. Відповідно вага доходів від капіталу є значно нижчою. Для міжіндивідуального розподілу доходів це свідчить про значну роль розшарування населення за ознакою оплати праці, а доходи від власності мають суттєво менше значення. Це підтверджують й окремі дослідження; наприклад, у США відмінності в доходах від власності спричиняють тільки близько 10% подохідної нерівності [9, 161]. Використовуючи марксистську термінологію, можна сказати, що нерівномірність переважно детермінується особливостями розподілу *необхідного продукту*. Особливо це стосується першої групи країн.

Для менш розвинутих держав характерною є нижча частка трудових доходів у ВВП, тому більшою мірою на нерівномірність розподілу доходів впливає фактор власності. Наприклад, в Україні частка ВВП, що припадає на оплату праці найманих працівників, становила в 2001 р. лише 42%; відповідно розподіл доходів серед громадян більшою мірою залежить від доходів від володіння власністю. Оскільки власність, як правило, розподілена серед населення більш нерівномірно, це створює передумови для сильнішого розшарування населення за

доходами у державах, де частка оплати праці у ВВП є нижчою.

Таким чином, для характеристики статистичних закономірностей, які ми виокремили вище, потрібно пояснити, чому на рівні ринкового розподілу відбувається нерівномірність розподілу трудових доходів, і чому низькою є частка трудових доходів у ВВП.

На отримуваний рівень заробітної плати впливає значна кількість чинників, що характеризують потенціальні переваги кожного індивіда: фізична сила, рівень інтелекту, здоров'я, освіта, морально-вольові якості та багато інших [9, 161], тому рівномірніший розподіл доходів можна очікувати в тому суспільстві, де населення (при інших рівних умовах) є одноріднішим за даними первинними характеристиками (особливо рівнем освіти).

Для оптимального розподілу трудових доходів, відповідно до внеску кожного у суспільне виробництво, необхідною умовою є ефективна робота ринкового механізму. Одна з негативних сторін функціонування ринку – його здатність несправедливо винагороджувати зайняті у виробництві ресурси. Порушення розподілу-винагороди зайнятих чинників може відбуватися внаслідок таких видів недосконалості ринку: недотримання умов конкуренції, недоступність інформації, недостатня мобільність ресурсів, свободи входу і виходу з ринку тощо. На наш погляд, низька частка оплати праці у ВВП є наслідком та одночасно свідченням саме цих недоліків у країнах із меншою ефективністю економіки.

Вважаємо, що більша справедливість розподілу доходів у країнах першої групи, а одночасно й ефективність економічної системи, базуються на досконалішій роботі ринку. Він забезпечує одночасно *ефективну алокацію ресурсів та справедливую винагороду зайнятих чинників виробництва*. В економічних системах, де не

дотримуються умов ринкової ефективності (порушуються вимоги першої теореми економіки добробуту), відбувається порушення процесів алокації ресурсів, а економіка не досягає максимуму виробничих можливостей.

Які чинники зумовлюють неефективність ринку? Необхідно врахувати, що "головні правила та структури, які лежать в основі ринкового механізму, встановлюються саме з допомогою конституційних, політичних і державних управлінських процесів" [10, 43]. Вплив держави прийнято розглядати як визначальний чинник у формуванні ефективного ринкового середовища, без державного контролю та нагляду ринок не може підтримувати умов конкуренції, на якій оснований його "справедливість". Жоден окремих учасник ринку не зацікавлений у дотриманні жорсткої конкуренції, однак все суспільство та економіка у сукупності виграє від її існування. Завдання держави тут полягає у виконанні важливої функції створення та підтримання умов конкурентного середовища.

Отже, від наявного демократичного механізму значною мірою залежить здатність сформованих правил гри сприяти загальному зростанню, а не появі привілейованих сфер діяльності. Оскільки наслідком будь-яких монополістичних явищ на ринку є деформація пропорцій розподілу доходів між учасниками контракції (між капіталом і працею, між окремими видами праці), то державна підтримка конкуренції виступає механізмом впливу на алокацію ресурсів і розподіл доходів. Саме за якістю виконання цієї функції можна характеризувати економічну ефективність певного демократичного механізму. Одночасно це, на наш погляд, пояснює той факт, що всі держави першої групи є суспільствами найвищого рівня демократії. Завдяки прозорості державної політики в них забезпечено ефективно встановлення правил ринкової гри на користь усього суспільства.

Сфера перерозподілу – державні фінанси. Наведемо кілька аргументів щодо ролі сфери перерозподілу для вирівнювання нерівності міжіндивідуального розподілу доходів і впливу цих процесів на економічну ефективність.

Потрібно врахувати, що перерозподільча функція у державах першої групи більше виражена, оскільки в них спостерігається загалом вищий рівень централізації ВВП у державних фінансах у поєднанні зі значно вищою часткою субсидій та інших поточних трансфертів у видатках бюджету. Завдяки цьому забезпечується суттєвий перерозподільчий ефект у плані вирівнювання доходів громадян, тому ці країни більшою мірою відповідають характеристикам трансфертної держави, яка "збирає податки в окремих індивідів і груп і передає ці фонди у вигляді грошових виплат іншим індивідам і групам цього політичного співтовариства" [11, 47].

Однак, на наш погляд, позитивний ефект тут досягається не лише за рахунок кількісних переваг у плані масштабнішого перерозподілу, що спостерігається у країнах першої групи порівняно з державами групи другої. Система перерозподілу повинна характеризуватися також якісними параметрами – тим, який сутнісний характер вона має. Тут доречно згадати концептуальний поділ сучасних трансфертних держав за змістом перерозподільчих процесів на держави загального добробуту та держави змішаного типу, запропонований Дж. Б'юкененом. У державах загального добробуту перерозподіл базується на загальноприйнятій системі норм, а система трансфертів спрямована на зростання добробуту найменш захищених членів суспільства. Навпаки, у державі змішаного типу діє "директорський закон перерозподілу": "змішана держава просто бере податкові платежі в одних груп і передає їх іншим залежно від політичного впливу конку-

руючих коаліцій, які взаємодіють у процесі прийняття політичних рішень” [11, 47].

Знову ж таки, в сфері перерозподілу ми підходимо до проблеми ефективності функціонування державних інститутів і механізмів формування фінансової політики держави. Недаремно світовий досвід переконує, що саме держави зі стійким політичним устроєм і реально демократичною організацією механізмів прийняття загальнодержавних рішень досягають найбільшої ефективності економіки. Цей ефект базується на паралельному позитивному впливі умов демократії як на роботу ринкового механізму (оскільки без гарантування політичних свобод неможливе дотримання прав і свобод економічних), так і можливості забезпечення ефективного суспільного контролю за формуванням і використанням централізованих у державних фінансах ресурсів (це зумовлює їх спрямування на користь найменш захищених прошарків населення, а не тих, хто отримує ситуативні переваги у доступі до формування фінансової політики та управління державними фінансами). В сукупності одночасно забезпечуються ефективність економіки та більша справедливість розподілу доходів серед населення. Стабільність суспільних зв'язків, соціальної структури, відшліфований роками законодавчий механізм і чинне правове поле, передбачуваність політики та її підконтрольність громадськості є головними чинниками, які формують сприятливе середовище для економічного зростання та ефективності в демократичному суспільстві.

ПРОГНОЗИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проблема розшарування населення за доходами знаходиться у функціональній залежності від однорідності населення за освітніми й трудовими характеристиками, фінансовими можливостями тощо. Стартові умови, які передували процесам економічної трансформації в Україні, в

цьому плані можна вважати сприятливими. Висока однорідність населення за освітнім рівнем, трудовою етикою, умовами життя і доходами забезпечувала умови для подальшого рівномірного міжіндивідуального розподілу. Ці інтуїтивні висновки підтверджуються наведеними даними: в 1992 р. показник Джині в Україні становив 25,7, тобто пропорції розподілу знаходилися на рівні, характерному для розвинутих європейських держав. Доходи, що припадали на 20% найбагатших, лише в 3,7 разу перевищували доходи 20% найбідніших. Для порівняння, в 1992 р. у Швеції цей показник становив 3,6, у Бельгії – 3,6, у Норвегії (1991 р.) – 3,5 разу.

Такі характеристики є позитивною відмінністю України від держав, що розвиваються, наприклад, Латинської Америки та Африки, де нерівність – спадок колоніальних часів. Тут проблема ускладнюється наявністю національних меншин, прошарків населення з низькими доходами, які знаходяться у так званій *пастці бідності*, оскільки мають недостатні можливості для отримання повноцінної освіти, якісної охорони здоров'я, доступу до високооплачуваних робочих місць, можливостей отримати капітал для ведення власного бізнесу, а тому не володіють достатніми стартовими передумовами для підвищення свого майнового та соціального статусу. Отже, розшарування суспільства за доходами забезпечується з покоління в покоління, підтримується розшаруванням за інтелектуальним розвитком, рівнем освіти, культури як складовими “людського капіталу”.

Наші міркування стосовно вагомості первинної соціальної однорідності населення відповідають поглядам західних науковців. Так, при розгляді проблем бідності прийнято розмежовувати “регулятивну бідність”, що виникла в зв'язку з процесами реформування економіки, та “структурну бідність”, яку можна вважати

“традиційною” характеристикою суспільства [12, 180]. Очевидно, що вітчизняні явища диференціації населення за доходами досі мають регулятивну природу.

За даними Світового банку, в 1999 р. показник Джині в Україні становив 29,0. На жаль, вітчизняна статистика у щорічних довідниках не наводить відомостей про цей показник, що дозволило б оцінити сучасний стан проблеми. Однак інший індикатор – співвідношення грошових витрат 20% найбільш і 20% найменш забезпеченого населення становив у 2002 р. в Україні 5,7 [13]. Як показують міждержавні порівняння, такі пропорції співвідношення (доходів/витрат) 20% найбагатших до 20% найбідніших характерні для країн, показник Джині в яких знаходиться в межах 35. Це дає підстави стверджувати, що процеси розшарування населення за доходами в нашій державі тривають.

Наше суспільство – і це очевидно – стоїть нині перед загрозою не стільки падіння життєвого рівня населення, скільки подальшого його розмежування за доходами, що є наслідком процесів первинного нагромадження капіталу на перехідному етапі розвитку економіки. Питання в тому, яких параметрів наберуть розподільчі пропорції в майбутньому: вони або поступово набудуть рис, властивих державам другої групи (показник Джині в середньому 45–55), такий розвиток подій відкине надії на швидке економічне піднесення та поставить Україну на шлях довгого сходження до процвітання при одночасній напруженій боротьбі з бідністю (це стан “законсервованої нерівномірності”, який спостерігається у країнах другої групи протягом десятиліть, що було продемонстровано на прикладі Бразилії); або ж відбудеться гальмування процесів розшарування населення у близькому майбутньому, що дасть змогу використати переваги соціальної однорідності, ставши на шлях країн Східної

Європи, які стрімко наближаються до показників найбільш розвинутих держав світу, зберігаючи відповідні пропорції міжіндивідуального розподілу доходів.

На нашу думку, досягнення цього в нашій державі можливе лише засобами вдосконалення ринку, досягнення ефективною та справедливою винагородами зайнятих ринком ресурсів через підтримку конкуренції та сприяння підприємництву при одночасному впорядкуванні сфери державних фінансів: процесів перерозподілу ВВП (забезпечивши державним фінансам максимальну трансфертну здатність з орієнтацією на найменш захищені прошарки населення) та впорядкування процесів перерозподілу національного багатства (шляхом розв'язання недоліків приватизаційних процесів).

Коли ж пропорції наберуть масштабів, властивих державам, що розвиваються, існує реальна небезпека того, що нерівність стане не тільки закономірним наслідком економічної трансформації, а й перепоною на шляху до подальшого розвитку. Ймовірність втрати переваг однорідності населення у високому освітньому та кадровому потенціалі при подальшій поглибленні диференціації населення із затягуванням процесів реформування слід розглядати як чинник, який може поставити Україну в коло держав, що розвиваються, без шансів на швидкий економічний прорив. Поглиблення бідності може мати не тільки вплив на перспективи економічного зростання, а й певні політичні наслідки. Значення рівномірного розподілу, здатність розподільчих пропорцій визначати розвиток політичних подій зазначив ще Аристотель у своїй праці “Політика”: “Найбільшим добробутом для суспільства є те, щоб його громадяни володіли власністю середньою, але достатньою; в тих випадках, коли деякі володіють надто великим, а інші ж нічого не мають, виникає або крайня демократія,

або олігархія в чистому вигляді, або тиранія саме під впливом протилежних крайнощів” [14, 508].

ВИСНОВКИ

1. Результати дослідження підтверджують гіпотезу про особливий характер поєднання ефективності економіки, характеру політичних умов і параметрів міжіндивідуального розподілу доходів. Світова практика свідчить, що можливі лише певні закономірні комбінації вказаних складових: високої ефективності економіки неможливо досягнути за умов несправедливого розподілу серед населення та без забезпечення демократичності політичних умов функціонування суспільства. І навпаки, низький рівень економічного розвитку суспільства супроводжується значними розподільчими недоліками, що стосується як розподілу доходів ринком, так і сфери перерозподілу, на фоні неодмінних недоліків демократичності політичних інститутів.

2. На теоретичному рівні концептуальний висновок проведеного дослідження полягає в тому, що необхідно вести мову не про дилему ефективності й справедливості як категорій-антиподів, а про їх складний діалектичний зв'язок. При цьому характер зв'язку відрізняється залежно від особливостей суспільно-політичної та соціально-економічної організації суспільства. Ефективний ринок розподіляє доходи більш справедливо саме внаслідок рівномірного первинного розподілу доходів. Додаткові заходи перерозподілу, які застосовує держава за допомогою інструментів державних фінансів, не ведуть до значного падіння економічної ефективності (адже перерозподільча роль держави є найвищою саме у країнах першої групи, соціальну спрямованість системи перерозподілу в них забезпечує демократичний характер використання централізованих ресурсів).

3. Роль політичних умов і демок-

ратичності формування державної політики визначальна. Демократія та гарантування економічних і політичних прав є необхідною умовою ефективного функціонування ринку та державного сектору економіки. Її ключова перевага в цьому плані над усіма іншими політичними моделями – недопущення порушення розподільчих пропорцій як на рівні ринкового розподілу, так і в сфері державних фінансів. Прозорість політики гарантує недопущення корисливих інтересів у процеси перерозподілу в будь-яких їх формах.

4. Нестабільність розподільчих пропорцій, що характерно для України, свідчить про перехідний етап, тимчасовість стану економіки. Поглиблення майнового розшарування, очевидно, продовжуватиметься в майбутньому. Наскільки тривалим буде цей процес і яких меж досягнуть показники нерівності, залежить більшою мірою від ефективності вдосконалення ринкового механізму, шліфування його розподільчих властивостей, ніж від перерозподільчої політики держави. На нинішній момент висновок щодо перспектив економічного зростання в Україні є доволі невтішним – вітчизняний феномен поєднання швидких темпів економічного зростання на фоні погіршення соціальних параметрів суперечить світовому досвіду становлення ефективної економіки. Це свідчить про значні порушення у сфері розподільчих відносин і загалом переконує в минулості й безперспективності збереження високих темпів економічного зростання у стратегічній перспективі без забезпечення згладжування диспропорцій міжіндивідуального розподілу доходів до параметрів, що існують у розвинутих країнах Європи. Як показав проведений аналіз, жодна з великих високорозвинених держав не має показника Джині більше 45, і це межа, поза якою почи-

нається небезпечна зона, що характеризується схемою побудови розподільчих відносин у суспільстві, несумісною з високою ефективністю економіки та справедливою розподілу добробуту в суспільстві.

Література

1. Стиглиць Дж. Многообразнее инструменты, шире цели: движение к пост-Вашингтонскому консенсусу // Вопросы экономики. – 1998. – №8. – С. 4–34.

2. Прісняков В. Ф. Кількісна оцінка нерівності розподілу доходів // Фінанси України. – 2000. – № 6. – С. 17–23.

3. Момот В. Дослідження динамічних процесів розподілу нерівності як чинника ринкової невизначеності // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 4. – С. 137–141.

4. Лібанова Е. Проблеми нерівності у контексті людського розвитку // Людина і політика. – 1993. – № 3. – С. 57–65.

5. Попадаскалопулос А., Коррес Дж. М., Поліхронопулос Дж. Теоретичні аспекти й емпіричне оцінювання проблеми зростання бідності та нерівності у розподілі доходів // Журнал Європейської економіки. – 2003. – Том 2 (№ 1). – С. 87–117.

6. Стігліц Дж. Економіка державного

сектора / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 854 с.

7. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Передмова та наук. редагування В. М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.

8. World Development Indicators 2004 // Internet: <http://worldbank.org>.

9. Rosen H. S. Public Finance. Burr Ridge (Ill) etc.: IRWIN, 1992. – 657 p.

10. Саллівен Дж. Демократія і рост мирової економіки // США: економіка, політика, ідеологія. – 1993. – № 9. – С. 39–44.

11. Бьюкенен Д. М. Политическая экономия государства благосостояния // МЭМО. – 1996. – № 5. – С. 46–52.

12. A Precarious Balance: Democracy and Economic Reforms in Latin America. Volume II / ed. by J. M. Nelson. San Francisco. California: ICS Press, 1994. – 218 p.

13. Статистичний щорічник України 2002. Державний комітет статистики України: За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2003.

14. Аристотель. Сочинения в 4-х томах. Т. 4 / Пер. с древнегреч. под общ. ред. А. Н. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 810 с.